

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА НАРЕЧИЯТА КАТО КЛАС ЛЕКСЕМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ON SOME CHARACTERISTICS OF ADVERBS AS A CLASS OF LEXEMS IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

m.vidralska@uni-plovdiv.bg

Adverbs are lexemes that have a supposedly clear status in linguistics, but at the same time constantly exhibit features that make them a dilemma for linguists. Their evolution is interesting to study and, above all, many interesting features can be found in spoken speech, making them an intriguing object for research. The aim is to examine some more special cases related to their grammatical manifestations, as well as those that contradict their established status in the Bulgarian language. We are interested in whether there is formation of adverbs and to what extent they are a single class of lexemes.

Key words: adverbs, parts of speech, grammaticalization, Bulgarian language

I. Увод

Процесите по сегментиране и дефиниране на класовете лексеми или частите на речта са плод на дългогодишни търсения от страна на лингвистите. От последните издадени монографии по темата (вж. Куцаров, К. 2022) става ясно, че още в Древна Индия се правят опити за групиране на думите според определени критерии. Неоспорим е фактът, че макар и да са изминали много години, посветени на изследването на частите на речта и граматичните им особености, все още съществуват въпроси, които са с дискуссионен характер.

Можем уверено да твърдим, че вече са установени категорично критериите, по които се подразделят отделните класове лексеми, а именно семантичният, граматичният и синтактичният. Сходните характеристики на думите по посочените критерии водят и до обособяването им в единна група, макар да е видимо, че не всички лексеми в даден клас притежават идентични характеристики.

Основното разделение на думите от морфологична гледна точка е обвързано с възможността или невъзможността да изразяват общо за групата граматично значение. Граматичните значения от своя страна са зависими от сложни процеси на граматикализация или загуба на граматична експликация, настъпващи в хода на еволюцията на езика. Именно те и резултатите от тях са довели до обособяването на две групи сред частите на речта – група на изменяемите и на неизменяемите лексеми. Вторични, но не и по степен на важност, са семантичният и синтактичният критерий, които дават допълнителни основания за сегментирането на речниковия запас на езика.

Интересен сред частите на речта със спорен граничен статут се явява класът на наречията. Като предимно производни от други части на речта те, от една страна, имат общоприет от лингвистите неизменяем характер (вж. ГСБКЕ 1983; Георгиев 1999; Куцаров, И. 2007 и др.), но от друга страна, някои от наречията притежават особености, присъщи за класа лексеми, от който произхождат. Част от адвербиалните форми са самостоятелни думи с ясна функция в изречението, като например *днес, утре, тук, сега, бавно, лошо* и др., а друга част са думи, зависими от контекста и незаемащи конкретна изреченска позиция, като например *тоест, например, впрочем* и др. (вж. Чакърва 2007). Именно тези разминавания в общото представяне на наречията като единен клас лексеми са достатъчно основание да бъдат обгледани отново някои от особеностите им, да се потърсят доказателства за еволюцията им в настоящия етап в речевата комуникация и да се обмисли отново класификационната им структура, което е и основната цел в настоящото изследване. Тезата ни е, че макар да са дефинирани като изцяло неизменяеми думи, наречията еволюират и има основание за тяхното по-сериозно обглеждане. Задачите, които си поставяме, са да направим обзор на част от научните съчинения по темата, както и да проследим чрез примери от живата реч възможността наречията да сигнализират граматични значения. Източниците за ексцерпиране на материал, които използваме, са Българският национален корпус (БНК) и интернет с цел достоверност за употребата на коментираните форми в речевата практика.

II. Специфика на наречията

Ако започнем от именуването на наречията и класическата им обвързаност с вербалните форми, със сигурност можем да твърдим, че вече има достатъчно основателни причини за оспорване на връзката между наречието и глагола като единствена или преобладаваща. През годините на лингвистични изследвания се доказва, че освен с глаголите наречията се съчетават добре със съществителни, с прилагателни, с местоименни форми и с други адвербиални форми (вж. Маровска 2022).

Наречията са сред лексемите, за които сякаш няма сериозен спор, понеже статутът им е на неизменяеми думи и именно поради това те доста често са пренебрегвани заради липсата на присъщи за тях морфологични категории, но от друга страна, се оказват с интересни особености по всеки един от критериите, използвани за тяхното диференциране от останалите класове думи. Ясно е, че при граматически неизменяемите лексеми морфологичният критерий ще е с най-слаба сила за дефинирането им, а семантичният и синтактичният ще бъдат водещи. Наличието на наречия със забележимо и тенденциозно формоизменение обаче повдига въпроси с дискуссионен характер.

Започвайки от първия критерий за разграничаване на една част на речта от друга, а именно морфологичния, забелязваме следните особености или по-точно зависимости при наречията:

1. Повечето от приетите като отправни за изследването ни граматики (вж. ГСБКЕ 1983; Георгиев 1999; Куцаров, К. 2007 и др.) сочат флективно неизменяемия характер на лексемите от класа (вж. също Велчева 1970: 172), което е безспорно, но с малки изключения. Не можем да говорим за изразяване на граматично значение в чист вид чрез флексия. Знаем обаче, че някои от наречията могат да се степенуват и да се членуват, а макар и по нефлективен начин, участват в изразяването на други морфологични значения, като предходност/следходност, конклузивност, пасивност в контекстуален план, благодарение на семантиката си (вж. Куцаров, И. 1985; Чакърва 2007; Ефтимова 2010).

а) Част от лингвистите, коментиращи категорията степенуване (ГСБКЕ 1983; Георгиев 1999; Куцаров, И. 2007 и др.), я свързват и с наречията, но не правят допълнителни уточнения, а приемат по презумпция възможността те да експлицират степен на изразявания признак. Още при възрожденските граматичници възниква интерес към неизменяемостта на формите, като Т. Икономов твърди, че „наречията едно време са били склоняеми части на речта, но от честа употреба са останали в една неизменна форма“ (Икономов 1883; цит. по Първев 1975: 320).

Наречията, които могат да се степенуват, са с произход от качествени прилагателни имена или означават количествена характеристика, но напоследък се забелязват все повече случаи, при които няма първична аналогия с прилагателно име, а е налице сравнителна или превъзходна форма: **най-много** (*Тези потребители ще плащат **най-много** за отопление през зимата* – <https://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/iznenada-tezi-potrebiteli-shte-plashtat-nay-mnogo-za-otoplenie-prez-zimata-576960.html>); **най-отпред** (*Поставете клиентите **най-отпред** в иновациите* – <https://www.novavizia.com/postavete-klientite-naj-otpred-v-inovatsiite>); **най-отгоре** (*Защо е важно **най-отгоре** в CV-то да е най-скорошният Ви опит?* – <https://economy.bg/home/view/58678/Zashto-e-vazhno-naj-otgore-v-CV-to-da-e-naj-skoroshniyat-Vi-opit>); **отзад** (***Най-отзад**, сложил ръка върху челото на ранено момче, ние ясно разпознахме нашия приятел.* – БНК); **най-долу** (*НОВА ПРОМОЦИЯ – прочети **най-долу*** – <https://www.alo.bg/cherno-byal-portret-4630878>; *А **най-горе** има дупка от малък артилерийски снаряд.* – БНК) и др. Част от изследователите на наречията като клас лексеми (вж. Георгиев 1999; Куцаров, И. 2007) приемат, че именно заради произхода си те са запазили част от категориалното изразяване и по-скоро по аналогия с прилагателните имена категорията се реексплицира и при други адвербиални форми, без да имат връзка с качествените адективи. Но тенденциите в разговорната реч ясно показват наличието на все повече лексеми, при които не се открива пряката връзка с качествено прилагателно име, а е налице степенуване.

Интересен е обаче фактът, че от една страна, се отрича възможността наречията да имат граматично изразяване на каквато и да е категория, но от друга страна, по-голямата част от групата наречия, образувани от качествени прилагателни имена, има пълна парадигма по отношение на морфологичната категория степенуване. Ако приемем, че частиците „по“ и „най“ са граматикализирани частици морфеми, изразяващи морфологичната категория степенуване, каквито са и „ще“ за бъдеще време, „не“, „няма“ за отрицателен статус, „нека“, „да“ за повелителност и т.н., то може да се твърди, че при наречията имаме наченки на граматикализационен процес не чрез задпоставени, а чрез предпоставени морфеми. Това според нас е основание за преосмисляне на класификацията на наречията и евентуалното сепариране на адвербиалните форми, които имат способността да се изменят граматически и са със самостоеен характер, от формите, които имат неизменяем и несамостоеен статут.

б) По отношение на категорията положение (по И. Куцаров – вж. Куцаров, И. 2007) отново имаме нееднородност на наречията. Макар и

по аналогия с имената, от които произлизат, налице са адвербиални форми, които се членуват. В. Маровска дава примери с различно значение при употребата на членувано и нечленувано наречие в идентичен контекст, подчертавайки ясно смисловите различия, които възникват. Промяната в семантиката на изказването вследствие на членуването на някои от наречията е още един показател за необходимостта от по-сериозно внимание към коментираните лексеми. Ясно е, че формоизменението е свързано с генезиса на думата, от която произлизат, но дори и думи като *много* и *повече*, които са с непроизведен характер, придобиват възможността за изразяване на определеност (*Книгата „Много” стаи на сърцето“ съдържа много философски въпроси – как обичаш, кого и колко* – <https://www.focus-news.net/novini/interesno/Iva-Doichinova-Knigata-Mnogoto-stai-na-surceto-sudurzha-mnogo-filosofski-vuprosi-kak-obichash-kogo-i-kolko-2112345>; *Покрай много* избори станахме неподготвени – https://euronewsbulgaria.com/news/30616/veselin-todorov-siela-norma-pokray-mnogoto-izbori-stanahme-podgotveni#google_vignette; *Измерват мозъчната активност, издръжливост; повечето* даже и не го разбирам. – БНК; *Днес повечето районни училища имат терапевт в персонала си.* – БНК). Забелязва се, че с членуваните си форми наречията не могат да функционират с първичната си семантична роля за признаци на действие, а представят признак на съществително име, т.е. в рамките на изречението изпълняват роля по-скоро на прилагателно име или друга именна част. Според В. Маровска наречията приличат по своята същност на съществителните имена, тъй като могат да се съчетават с другите изменяеми части на речта за разлика от прилагателните имена (вж. Маровска 2023: 44). Вариативността им ги превръща в универсални думи признаци на същности, други признаци и действия и затова някои от тях притежават членувани форми. Според К. Куцаров пък „разширените му определителни функции се явяват компенсаторен механизъм на закъснялата му морфологичност“ (Куцаров, К. 2022: 312).

В Академичната граматика (вж. ГСБКЕ 1983: 406) също се говори за възможността някои наречия да се субстантивират, но не се споменават случаите, при които те запазват адвербиалната си характеристика и въпреки това се членуват.

Изключително ценен труд за наречията и особеностите им с оглед на преподаването им на чужденци е монографията на Андр. Ефтимова „Винаги малко повече. Наречия за количество и време в обучението по български език като чужд“ (Ефтимова 2010). Авторката коментира

спорния статут на наречията сред частите на речта, визирайки мненията на различни езиковеди, подлагащи на съмнение класическото определение за адвербиалните форми като „самостоятелни, но неизменяеми думи (заради флективната им неизменяемост)“ (Ефтимова 2010: 11). Основанията на авторката са разширяването на функцията на наречията в речта и преминаването в самостоятелни части на речта, от една страна, а от друга страна – фактът, че „степенуването на някои наречия ги превръща в изменяеми думи“ (пак там: 11). Ефтимова представя изключително подробен и приносен за лингвистиката анализ на различните отношения, в които влизат наречията, с оглед както на генеративната, така и на функционално-семантичната граматика. Детайлно са коментирани особеностите на различните релации (*наречие – съществително име, наречие – прилагателно име, наречие – глагол, наречие – вид на глагола, наречие – време на глагола, наречие – наречие*), направени са предложения за оптимизация на процеса на преподаването на формите на чужденци и с оглед на забелязаните до момента трудности и особености са фиксирани и примерни задачи, с чиято помощ да бъде по-добре онагледено и възприето от страна на обучаващите се по-особеното реализиране на типовете коментирани адвербиални форми. Така трудът се оказва отправна точка не само за обучаващите се по български език чужденци и техните методически наставници, но и за дълбаещите в недрата на адвербиалните форми изследователи. Макар да не претендира категорично за строго теоретичен труд, монографията се оказва енциклопедична в много отношения за всички езиковеди, интересувани се от еволюцията на наречията. В настоящото изследване се опираме на част от изводите, направени от авторката, макар и да не ги свързваме с преподаването на формите, а с реализацията им в речта днес.

в) Според Кр. Чакърова (Чакърова 2007) част от лексемите, наречени от Ст. Георгиев (Георгиев 1999) „детерминативи“, които пък К. Куцаров (Куцаров, К. 2012; 2022) отделя като самостоятелен клас думи, могат да бъдат сигнализатори и на значението конклузивност (например *вероятно, значи, като че ли, може би, навярно, наистина* и др. (вж. Чакърова 2007)). Разбира се, вече не можем да говорим за граматични маркери, а за лексикални модификатори в периферията на функционално-семантичното микрополе на грамемата. По същата логика може да се обособят и наречия, означаващи значения, свързани с темпоралността (например *сега, днес, вчера, утре* и др.), модалността (*сигурно, наистина, действително, непременно* и др.) според И. Куцаров (вж. Куцаров, И. 1985: 85 – 113).

2. По отношение на семантичния критерий има значително единство в рамките на класа думи, макар че не всички наречия от т.нар. детерминативи (*наистина, може би, навярно, очевидно, вероятно, сякаш* и др.) имат собствено значение, голяма част от тях са зависими от комуникативната ситуация и генерират семантика единствено в контекста (като например *тъкмо, именно, само, чак, даже* (вж. Чакърва 2007). Те имат силна субординативност от значението на основната речева ситуация, което ги прави корелативни с речевия поток. В това се състои и тяхната абстрактност – невъзможността да изразят основната си функция, без да са в комбинация с друга част на речта. В зависимост от целта на изказването могат да реферират повече информация, отколкото основната в изречението, тъй като притежават значителен конотационен полюс, определящ перцепцията. Това е и причината и в други свои разработки да се солидаризираме с позицията на Ст. Георгиев (Георгиев 1999) и К. Куцаров (Куцаров 2012; 2022) за евентуалното отделяне на детерминативите като самостоятелен клас.

Според Кр. Чакърва (вж. Чакърва 2007) обаче това се оказва недостатъчно за оформянето им като самостоятелна функционална група, както предлага Ст. Георгиев, а впоследствие и К. Куцаров. За Чакърва именно невъзможността на голяма част от т. нар. детерминативи да бъдат самостоятелни в семантичен и функционален план, не позволява да бъдат откъснати от групите на наречията и частиците, в които инертно (по инерция; вследствие на обстоятелствата) са вписани.

3. По отношение на синтактичния критерий отново детерминативите пречат на единството на класа думи, тъй като не изпълняват идентични на останалите адвербиални форми функции в изречението, а именно на обстоятелствени пояснения или несъгласувани определения. Според Андр. Ефтимова именно разглеждането на думите като част от словосъчетания и прилагането на синтактичния критерий са изключително важни за коректното им причисляване към определена част на речта (вж. Ефтимова 2010: 192). Това се оказва изключително важно при класифицирането на наречията и вписаните в тях детерминативи поради по-особения им статут.

Ж. Фьойе (вж. Фьойе 1987: 16) предлага отделянето на аргументните (*затова, следователно, впрочем и др.*), илюстративните (*тоест, значи, например и др.*) и резултатните лексеми (*накратко, най-сетне и др.*) от класа на наречията, смятайки за достатъчно основателна причина за диференцирането им факта, че не изпълняват присъщите за наречието обстоятелствени функции, които са един от основните маркери за тяхното класифициране като неизменяема част на речта.

К. Куцаров (вж. Куцаров, К. 2012) отделя детерминативите като самостоятелна част на речта, но това от своя страна води до редица въпроси, свързани с преразглеждането на неизменяемите части на речта като цяло, което изследователят си поставя за задача в последната си монография, посветена на класовете думи (Куцаров, К. 2022).

III. Изводи

Изводът, до който можем да достигнем на базата на краткия преглед на трудовете, обръщащи по-сериозно внимание на адвербативите, е, че макар да са дефинирани като изцяло неизменяеми от граматична гледна точка, има основания наречията да бъдат класифицирани в две отделни групи, а именно:

- на пълнозначни признакови думи, изпълняващи синтактична служба в изречението и функциониращи като изменяеми думи (на които са присъщи граматични категории);
- на лексеми, които не изпълняват синтактична служба в изречението, нямат самостоятелна семантика и не се характеризират с изменение по граматични категории, или това са т.нар. детерминативи.

Не бихме отделили категорично детерминативите като отделна част на речта, защото те проявяват отличителни за наречията характеристики и тяхното маргинализиране от групата на адвербиалните форми би довело до цялостно преосмисляне на вече утвърдени образци.

Представените разсъждения повдигат още повече въпроси, чиито отговори следва да се търсят и в наличната теоретична база, и в настоящото състояние на езика и речевите му прояви. Именно тези въпроси ще бъдат засегнати в продължението на разсъжденията по темата, като до голяма степен ще бъдат обусловени от прегледа на важни по темата трудове като тези на Ел. Балабанова (вж. Балабанова 2020) и Т. Ернст (вж. Ернст 2001). Като изключително важна задача остава и опитът за разработването на по-детайлна класификация на наречията, обвързана с речевите нагласи и тенденции през последните десетилетия, тъй като е неоспорим фактът за непрекъснатата промяна в речевата комуникация, водеща рано или късно до промяна и в граматичните структури.

ЛИТЕРАТУРА

- Балабанова 2020:** Балабанова, Ел. *Словоредни модели с адюнкти в българския език.* [Balabanova, El. Slovoledni modeli s adyunkti v balgarskiya ezik.] София: АИ „За буквите – О писменехъ“, 2020.
- Велчева 1970:** Велчева, Б. Наречието като част на речта. [Velcheva, B. Narechieto kato chast na rechta.] // *Известия на Института за български език, кн. XIX.* София: Издателство на Българската академия на науките, 1970, 171 – 176.
- Георгиев 1999:** Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език.* [Georgiev, St. Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново: Абагар, 1999.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Издателство на Българската академия на науките, 1983.
- Ернст 2001:** Ernst, T. *Syntax of adjuncts. Cambridge Studies in Linguistics (96).* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Ефтимова 2010:** Ефтимова, Андр. *Винаги малко повече. Наречия за количество и време в обучението по български език като чужд.* [Eftimova, Andr. Vinagi malko poveche. Narechiya za kolichestvo i vreme v obuchenieto po balgarski ezik kato chuzhd.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2010.
- Икономов 1883:** Икономов, Т. *Българска граматика.* [Ikononov. T. Balgarska gramatika.] Пловдив: Издателство „Христо Г. Данов“, 1883.
- Куцаров, И. 1985:** Куцаров, И. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език.* [Kutsarov, I. Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik.] Пловдив: Печатна база ПУ „Паисий Хилендарски“, 1985.
- Куцаров, И. 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Куцаров, К. 2012:** Куцаров, К. Класификация на детерминативните думи като части на речта. [Kutsarov, K. Klasifikatsiya na determinativnite dumi kato chasti na rechta.] // *Obraz świętości – świętość w obrazie. Redakcja naukowa – Izabela Lis-Wielgosz, Wołciech Józwiak, Paweł Dziadul. Poznań, 2014, 234 – 241.*

- Куцаров 2022:** Куцаров, К. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта*. [Kutsarov, K. Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta.] София: ИК „Колибри“, 2022.
- Маровска 2022:** Маровска, В. Дефиниране на наречието като част на речта. [Marovska, V. Definirane na narechieto kato chast na rechta.] // *Научни трудове, том 60, кн. 1, сб. А*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022, 184 – 196.
- Маровска 2023:** Маровска, В. *Особености на граматикализацията в българския език*. [Marovska, V. Osobenosti na gramatikalizatsiyata v balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2023.
- Първев 1975:** Първев, Хр. *Очерк по история на българската граматика*. [Parvev, Hr. Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika.] София: Издателство „Наука и изкуство“, 1975.
- Фьойе 1987:** Фьойе, Ж. За класификацията на наречията в съвременния български език. [Feuillet, J. Za klasifikatsiyata na narechiyata v savremenniya balgarski ezik.] // *Език и литература*. София: Съюз на филолозите българисти, 1987, кн. 1. 14 – 20.
- Чакърова 2007:** Чакърова, Кр. Още веднъж по въпроса за морфологичния статут на българските детерминативи. [Chakarova, Kr. Oshte vednazh po vaprosa za morfologichniya statut na balgarskite determinativi.] // *Научни трудове на УХТ – Пловдив*. Пловдив: УИ „УХТ – Пловдив“, 2007, том LIV, свитък 3, 344 – 350.